

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα Σύγχρονες Προσεγγίσεις

Βασίλης Καρύδης – Αθανάσιος Χουλιάρης
(επιμέλεια)

J. Young • S. Cohen
Γ. Πανούσης • Α. Χουλιάρης
Β. Βασιλαντωνοπούλου • Σ. Βιδάλη
Β. Καρύδης • Χ. Παπαχαραλάμπους
Γ. Ροδόπουλος • Κ. Δοξιάδης
Μ. Σκανδάμης • Γ. Κουζέλης
Χ. Ζαραφωνίτου • Γ. Μόσχος
Ε. Γαζή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2015

«Νέα» Μετανάστευση και Κοινωνικοί Πανικοί: Η Ελληνική εμπειρία

Βασίλης Χ. Καρύδης

I. Η κοινωνική πρόσληψη του μεταναστευτικού φαινομένου

Παρότι το μεταναστευτικό φαινόμενο ανάγεται στις απαρχές της ιστορίας της ανθρωπότητας, η άμεση σύνδεση του – στη νεότερη μορφή του – με σοβαρά κοινωνικά προβλήματα πρέπει να αναζητηθεί στην εμπειρία και τις συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης του 19ου αιώνα. Η εκβιομηχάνιση και η αστυφιλία, με τη μεγάλη συγκέντρωση μεταναστευτικών κοινοτήτων στις βιομηχανικές πόλεις των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών και οι συνθήκες ζωής πρώην αγροτικών πληθυσμών από το εσωτερικό κάθε χώρας αλλά και από άλλες χώρες, που κατά κύριο λόγο αποτέλεσαν τη νέα φτωχολογιά των βιομηχανικών πόλεων, συνδέθηκαν με σοβαρές απειλές για την ηθική οριοθέτηση των ντόπιων κοινοτήτων, και ιδίως με την «παθολογία» του εγκλήματος.¹

Παρά το γεγονός ότι, κατά τη διαμόρφωση των σύγχρονων κρατών-εθνών της νεωτερικότητας, οι λόγοι και τα κίνητρα της μετανάστευσης, οι πολιτικές των χωρών υποδοχής και οι διαδικασίες ενσωμάτωσης των διαφορετικών γενιών μεταναστών μεταβάλλονται συνεχώς, κοινός παρονομαστής παραμένει η δυσπιστία και καχυποψία των ντόπιων έναντι των νεοφερμένων, και η σύνδεση των τελευταίων ιδίως με τη σοβαρή εγκληματικότητα και εν γένει με τη διάλυση του συνεκτικού κοινωνικού ιστού. Αυτή η κοινωνική προκατάληψη και εχθρική πρόσληψη συχνά επιμένει ακόμη και όταν δεν πρόκειται για μετανάστες υπό την στενή έννοια αλλά για διακριτές εθνοτικές/μειονοτικές ομάδες σε μία χώρα.² Φαίνεται ότι σε κάθε χώρα στοχοποιούνται διαφορετικές ομάδες ως «εθνοτικός δαίμονας-μετανάστης»: ενδεικτικά, στη Βρετανία οι προ-

1. W.G. CARSON and P. WILES (eds), *Sociology of Crime and Delinquency in Britain. Vol. 1: The British Tradition*, Martin Robertson, 1971, σ. 34 επ. I.I. ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ, *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σ. 93 επ.

2. N.L. GREEN, *Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, μτφ. Δ. Παρσάνογλου, Αθήνα: Σαββάλας, 2004, σ. 79 επ.

ερχόμενοι από την Καραϊβική, στη Γερμανία οι Τούρκοι και οι Αφρικανοί, στη Γαλλία οι Άραβες, στο Βέλγιο και την Ολλανδία Μαροκινοί, Τούρκοι και προερχόμενοι από τις παλιές αποικίες.³

Στην Ευρώπη σήμερα γίνεται συζήτηση για τη λεγόμενη «νέα μετανάστευση» των τελευταίων δεκαετιών, που προκλήθηκε από την κατάρρευση των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην πρώην Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη, την οικονομική αποσάθρωση, πολέμους και διώξεις σε χώρες της Ασίας και της Αφρικής, τις εξεγέρσεις και τις εμφύλιες συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή. Σε διάκριση από τη λεγόμενη «παλαιά μετανάστευση» στις υπερατλαντικές και βορειοευρωπαϊκές χώρες που οφειλόταν κυρίως σε ανάγκες της αγοράς εργασίας (pull factor) και είχε συντεταγμένο εν πολλοίς χαρακτήρα, η «νέα μετανάστευση» προκλήθηκε κυρίως από τον παράγοντα «ώθησης» (push factor) των πολέμων, πολιτικών και θρησκευτικών διώξεων, οικονομικής κατάρρευσης και ανθρωπιστικών κρίσεων, οπότε έλαβε κυρίως αντικανονικό χαρακτήρα και μετέτρεψε για πρώτη φορά τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, μεταξύ των οποίων κατ' εξοχήν την Ελλάδα, σε χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων, αιφνιδιαστικά και απροσδόκητα.⁴ Οι νεοφερμένες αυτές εθνοτικές ομάδες, διακρίνονται μεταξύ τους ανάλογα με το νομικό καθεστώς που διέπει διαφορετικές κατηγορίες μη ενωσιακών αλλοδαπών, όπως οι «νόμιμοι» και «παράτυποι» ή «αντικανονικοί» οικονομικοί μετανάστες, οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, οι ομογενείς και οι ανιθαγενείς.

Προκαταλήψεις και απεικονίσεις

Η σύνδεση αυτών των ετερόκλητων ομάδων αλλοδαπών με την απειλητική «ετερότητα», την εγκληματικότητα, ακόμη και το οργανωμένο έγκλημα ή την τρομοκρατία, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό για μεγάλα τμήματα της κοινής γνώμης στις χώρες της Ευρώπης, πράγμα που εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους και μορφές, με διαφορετικές αφορμές και σκεπτικό, με μεταβαλλόμενη ένταση και έκταση ή και στοχοποίηση διαφορετικών κάθε φορά εθνοτικών ομάδων. Όπως επισημαίνει η Marshall:

Στερεοτυπική πρόσληψη και προκατάληψη υφίστανται σε όλες τις χώρες. Ιδιαίτερη σημασία για την τρέχουσα συζήτηση έχουν τα εγκληματικά στερεότυπα [...]

3. Β. ΚΑΡΥΔΗΣ, «Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: Έγκλημα και μετανάστευση», στο: Μ. ΠΑΥΛΟΥ και Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 205-232.

4. Μ. BALDWIN-EDWARDS, "Immigration, Immigrants and Socialization in Southern Europe: Patterns, problems and contradictions", in: C. INGLESSI, A. LYBERAKI, A. VERMEULEN and G.H. VAN WIJNGAARDEN (eds), *Immigration and Integration in Northern Europe Versus Southern Europe*, Athens: The Netherlands Institute in Athens, 2004, σ. 11-24.

Στις Ενωμένες Πολιτείες, το έγκλημα (το βίαιο έγκλημα πιο συγκεκριμένα) εκλαμβάνεται ως πρόβλημα «των μαύρων». Σε όλες ουσιαστικά τις χώρες της Ευρώπης, τα μέσα επικεντρώνονται στους ξένους ως εγκληματίες, ή στο οργανωμένο έγκλημα ως «απειλή που δημιουργείται από ομάδες αλλοδαπών». ⁵

II. Η ελληνική εμπειρία

Μετανάστες, στερεότυπα και κοινωνικός πανικός

Η αιφνίδια και μαζική έλευση μεταναστών (αντικανονικών στη συντριπτική τους πλειοψηφία) στις αρχές της δεκαετίας του '90 στην Ελλάδα κυρίως από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, ιδίως την Αλβανία, χωρίς προηγούμενα υποστηρικτικά δίκτυα στη χώρα, με υψηλή θεατότητα στο δημόσιο χώρο, αναζητώντας στέγη και τρόπους επιβίωσης, συχνά μέσω της μικρο-παραβατικότητας «του δρόμου», προκάλεσε εξαρχής έντονες αρνητικές κοινωνικές αντιδράσεις στον ντόπιο πληθυσμό. Η παρουσία κυρίως της Αλβανικής εθνοτικής ομάδας συνδέθηκε με την εκλαμβανόμενη ως εκτεταμένη και σοβαρή βίαιη και κτητική εγκληματικότητα, η οποία αποδιδόταν σ' αυτούς. Αναφέρεται χαρακτηριστικά στην Εισηγητική Έκθεση του νέου νόμου περί Αλλοδαπών:

Ξαφνικά, ο ελληνικός Χώρος άρχισε να κατακλύζεται από αλλοδαπούς, οι οποίοι εισερχόμενοι, παραμένοντες και εργαζόμενοι παράνομα δημιουργούν τεράστια κοινωνικά προβλήματα στο κράτος ενώ αναπόφευκτα τα δικά τους προβλήματα προσπαθούν να τα επιλύσουν επιδιόμενοι στην εγκληματικότητα γενικά (ναρκωτικά, ληστείες, κλοπές κ.λπ.). ⁶

Με τον τρόπο αυτό, σύντομα συγκροτήθηκε ένα αρνητικό εγκληματικό στερεότυπο, καθώς η γενική κατηγορία του αλλοδαπού «ξένου» μετατράπηκε σε «λαθρομετανάστη» που ταυτίστηκε κυρίως με τον «Αλβανό μετανάστη». Στη συνέχεια έλαβε χώρα ο ευθύς συσχετισμός του «Αλβανού» με τον «επικίνδυνο εγκληματία», που διακρίνεται για την θρασύτητα και αναλγησία του. ⁷ Σύντομα επικράτησε στη χώρα, κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, ένας κλασικός κοινωνικός ηθικός πανικός σχετικά με την παρουσία των Αλβανών μεταναστών, που δαιμονοποιήθηκαν ως μία «εντός των τειχών» σοβαρή απειλή, ανάλογη μίας φυσικής καταστροφής, που πρέπει να αποτραπεί με κάθε τρόπο. ⁸

5. I.H. MARSHALL (ed.), *Minorities, Migrants and Crime. Diversity and similarity across Europe and the United States*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997, σ. 238.

6. Ν. 1975/1991, *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*, Συνεδρίαση της 10-10-1991.

7. Β.Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996, σ. 135 επ.

8. S. COHEN, *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*, Oxford: Basil Blackwell, 1980. E. GOODE and N. BEN-YEHUDA, *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Chichester: Wiley-Blackwell, 1994.

Το φαινόμενο του κοινωνικού πανικού, που εκδηλώθηκε εκείνη την περίοδο και που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Αλβανοφοβία», συγκροτήθηκε από τη σπειροειδή- διαλεκτική αλληλεπίδραση διαφορετικών παραμέτρων, ως εξής:⁹

- Οι μετανάστες «επέβαλαν» την παρουσία τους στη χώρα χωρίς νόμιμο ή άλλο δικαίωμα.
- Η οικονομική τους εξαθλίωση και ανάγκη για επιβίωση και η υψηλή θεατότητα στο δημόσιο χώρο προκάλεσε δυσανεξία, ανησυχία και κοινωνική απόσταση στον ντόπιο πληθυσμό.
- Τα μέσα επικοινωνίας συνέδεσαν εμφατικά την παρουσία τους με τη σοβαρή και απροσημάτιστη βίαιη και κτητική εγκληματικότητα.
- Η παραδοχή από τον πλειοψηφικό πολιτικό κόσμο και τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο της κατάστασης ως πρόβλημα μείζονος κοινωνικής σημασίας και η αναγωγή του σε αμιγώς «αστυνομικό πρόβλημα».
- Η εμπέδωση στη συλλογική κοινωνική συνείδηση της αρχικής καχυποψίας και δυσφορίας και η κλιμάκωση τους σε εχθρότητα και έντονη ανασφάλεια, φορτίζει την κοινωνική ένταση και τροφοδοτεί αιτήματα για την κατασταλτική εξάλειψη της «απειλής».
- Ανάδραση στην αφετηρία του σπειροειδούς σχήματος και διαμόρφωση ενός φαύλου ανατροφοδοτούμενου κύκλου αρνητικής κοινωνικής δι-αντίδρασης εις βάρος των μη ενωσιακών μεταναστών και της παρουσίας τους στη χώρα.

Η μεθοδολογικά ορθή εικόνα της επίσημης εγκληματικότητας

Παρά όμως την κοινωνικά γενικευμένη πεποίθηση που περιγράψαμε και τη συνακόλουθη έντονα φοβική αντίδραση, η εξέταση των εγκληματολογικών στατιστικών της συγκεκριμένης περιόδου καταλήγει σε άλλα, πολύ πιο νηφάλια συμπεράσματα, ως εξής:¹⁰

- A) Η συνολική εμφανής εγκληματικότητα των μεταναστών υπολείπεται του ποσοστού που αντιπροσωπεύουν στον πληθυσμό της χώρας.
- B) Οι μετανάστες δράστες υπερεκπροσωπούνται αισθητά σε ορισμένα εγκλήματα που κατ' εξοχήν διεγείρουν την κοινή γνώμη, όπως οι ανθρωποκτονίες με πρό-

9. Β.Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ. 117 επ.

10. Β.Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Η Αφανής Εγκληματικότητα. Πρώτη Εθνική Θυματολογική Έρευνα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010.

θεση, οι ληστείες, οι βιασμοί και οι κλοπές-διαρρήξεις.¹¹ Αυτή όμως η σημαντική υπερεκπροσώπηση μειώνεται (χωρίς να εξαλείφεται) εάν συνυπολογισθούν δημογραφικοί παράγοντες όπως η ηλικία και το φύλο, σε σύγκριση με τον ντόπιο πληθυσμό.

Γ) Οι συστηματικοί και εντατικοί αστυνομικοί έλεγχοι των μεταναστών αποτελούν επίσης παράγοντα στρέβλωσης της επίσημης εικόνας για την εγκληματικότητα, καθώς μοιραία η υπεραστυνόμευση αποκαλύπτει μεγαλύτερο αριθμό αλλοδαπών δραστών. Το ίδιο ισχύει και λόγω της διάθεσης των θυμάτων να καταγγέλλουν ευκολότερα τον δράστη στην περίπτωση που αυτός είναι μετανάστης.

Δ) Διαπιστώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνοτικών ομάδων που συγκροτούν τον μεταναστευτικό πληθυσμό, τόσο στη συνολική εγκληματικότητα που εμφανίζουν, όσο και στην εμπλοκή τους με επιμέρους εγκλήματα «δρόμου».

Η οντολογία του φαινομένου

Αυτά τα ευρήματα απέχουν πολύ από την άκρως φοβική και έντονα στερεοτυπική κοινωνική αντίδραση, καθώς δεν υποδηλώνουν τέτοια ποσοτική και ποιοτική έξαρση της εγκληματικότητας λόγω της παρουσίας των μεταναστών στη χώρα, ώστε να έχει καταστεί το κεντρικό και κρίσιμο κοινωνικό πρόβλημα, μάλιστα με τη μορφή ενός κοινωνικού πανικού.¹² Βεβαίως, όπως σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο, αυτή η στερεοτυπική απεικόνιση δεν αποτελεί απολύτως αυθαίρετη κοινωνική κατασκευή, αλλά εδράζεται σε υπαρκτά προβλήματα στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα κοινωνικά υπομόχλια της προβληματικής κατάστασης υπήρξαν κατ' αρχήν η εύλογη δυσφορία και ανησυχία του πληθυσμού λόγω της αιφνίδιας άφιξης χιλιάδων μεταναστών, παράνομων και εξαθλιωμένων, που αποτελούνταν κυρίως από νεαρούς άντρες και επιδίδονταν σε μικροπαραβατικότητα επιβίωσης, ενώ η πολιτεία έμοιαζε εντελώς απάρασκευη να διαχειριστεί αποτελεσματικά το ζήτημα. Ταυτόχρονα, πράγματι παρατηρείται μία σημαντική στατιστική αύξηση της σοβαρής εγκληματικότητας, εάν χρησιμοποιήσουμε το νομικό τεκμήριο του κακουργηματικού χαρακτήρα της πράξης. Στον ακόλουθο Πίνακα φαίνεται η διακύμανση της διάπραξης κακουργημάτων την πρώτη πενταετία της μαζικής έλευσης των μεταναστών στη χώρα:

11. Η διαπίστωση αυτή ισχύει διαχρονικά. Για παράδειγμα, την πενταετία 2001-2005 οι αλλοδαποί δράστες ανθρωποκτονιών, ληστειών και βιασμών ανέρχονται κατά μέσο όρο σε ποσοστό 40% του συνόλου. Για το 2012 βλ. παρακάτω στο κείμενο.

12. ΚΑΡΥΔΗΣ, *ό.π.*, *υποσημ.* 7. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, «Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα», *Ποινικά Χρονικά* (ΝΓ) 2003, σ. 577 επ. Μ. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ, «Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα», στο: Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική IV*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σ. 171-176.

Έτη	Αριθμός	Ποσοστό αύξησης
1990	4692	
1991	6551	40%
1992	6510	–
1993	6348	–
1994	5811	μείωση 9%

Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης

Διαπιστώνουμε κατά συνέπεια ότι πράγματι τα κακουργήματα που καταγράφονται επίσημα αυξάνονται αμέσως μετά το 1990 σε τάξη μεγέθους 40%, για να παραμείνει στη συνέχεια σταθερός ο αριθμός, ο οποίος μάλιστα μειώνεται το 1994. Επομένως, ο άμεσος συσχετισμός με την έλευση των μεταναστών και η συναφής ανησυχία δεν αποτελεί κατ' αρχήν αυθαίρετη επινόηση. Αυτό όμως που έχει σημασία για το υπό πραγμάτευση φαινόμενο είναι το γεγονός ότι ακόμη μεγαλύτερη αύξηση της κατά τεκμήριο σοβαρής (κακουργηματικής) εγκληματικότητας παρατηρήθηκε την αμέσως προηγούμενη πενταετία, πριν την έλευση των μεταναστών, χωρίς να προκαλέσει ιδιαίτερη κοινωνική αντίδραση και υπέρμετρη ανησυχία. Η σχετική στατιστική έχει ως εξής:

Έτη	Αριθμός	Ποσοστό αύξησης
1986	2685	
1987	3352	25%
1988	4455	33%
1989	4624	4%
1990	4692	–

Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης

Προκύπτει κατά συνέπεια ευχερώς ότι στο χρονικό διάστημα αμέσως πριν την μαζική άφιξη των μεταναστών, εμφανίζεται αύξηση των κακουργημάτων σε τάξη μεγέθους 66% μεταξύ 1986 και 1988, για να παραμείνει ο (αυξημένος) αριθμός σταθερός μέχρι το 1990. Αυτή όμως η δημοσιοποιημένη διαπίστωση αντιμετωπίστηκε από την ελληνική κοινωνία στο πλαίσιο του συνήθους προβληματισμού για τις αιτίες του εγκληματικού φαινομένου, που ουδεμία ομοιότητα είχε με την έντονα (ξενο)φοβική κοινωνική αντίδραση που εκδηλώθηκε συλλήβδην κατά των μεταναστών την αμέσως

επόμενη πενταετία, παρόλο ότι η αντίστοιχη αύξηση της σοβαρής εγκληματικότητας ήταν συγκριτικά μικρότερη, ούτε βεβαίως οφειλόταν αποκλειστικά στην παρουσία των μεταναστών.

Ο φόβος του εγκλήματος

Με τον τρόπο αυτό, όλες οι σχετικές θυματολογικές έρευνες από τις αρχές της δεκαετίας 2000 τοποθετούν την Ελλάδα στις πρώτες θέσεις της εγκληματοφοβίας και της συναφούς ανασφάλειας μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο φόβος του εγκλήματος ως υποκειμενική εκτίμηση για την μεγάλη πιθανότητα θυματοποίησης αποτελεί εξαιρετικά δυσάρεστη αίσθηση για τον κάθε πολίτη. Μια τέτοια αντίληψη ωθεί το άτομο στη μεταβολή καθημερινών συνηθειών του, επηρεάζει τις επιλογές του ως προς κρίσιμα στοιχεία της κοινωνικής διαθεσιμότητας, όπως ο τόπος κατοικίας, ο τρόπος μετακίνησης, οι μορφές διασκέδασης και διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, η επιλογή κοινωνικών συναναστροφών. Σε συλλογικό επίπεδο, η έκταση και ένταση του φαινομένου δηλητηριάζει με καχυποψία τον κοινωνικό ιστό, εκδηλώνεται με νοσηρότητα που πλανάται στην περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα και αποκρυσταλλώνεται στη συλλογική κοινωνική συνείδηση ως έλλειψη δημόσιας ασφάλειας.¹³ Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, ο φόβος του εγκλήματος αναδεικνύεται συχνά σε μεγαλύτερο πρόβλημα για την καθημερινότητα και την ποιότητα ζωής από το ίδιο το έγκλημα στις πραγματικές του διαστάσεις.¹⁴

Τέτοιου είδους διαπιστώσεις οδήγησαν στην κριτική αντίληψη ότι ο φόβος του εγκλήματος αξιοποιείται ως εργαλείο κοινωνικής και πολιτικής πειθάρχησης του κοινωνικού σώματος και εξουσίησης εκ μέρους των κοινωνικοοικονομικά ισχυρών ομάδων. Η «λατρεία της ασφάλειας» και η «κουλτούρα του φόβου» συνδέονται με διαλεκτικό τρόπο για τη συγκρότηση μίας κουλτούρας ελέγχου που επιδιώκει τη συναίνεση των πολιτών.¹⁵ Η συλλογική κοινωνική συνείδηση εθίζεται στην αντίληψη ενός φερόμενου ως αναγκαίου Πανοπτισμού που υποτίθεται ότι προστατεύει από τη διάχυτη απειλή. Η ένταση της καταστολής καθίσταται αποδεκτή, αν όχι και επιθυμητή, αναγκαιότητα εν ονόματι της ανασφάλειας. Η συζήτηση διεθνώς διεξάγεται με όρους πολέμου: κατά της λαθρομετανάστευσης, κατά της τρομοκρατίας, κατά των εχθρικών πολιτισμών κ.ο.κ. Υπό το πρίσμα αυτό, από πολλές πλευρές αμφισβητούνται οι καλές προθέσεις των κρατούντων

13. C. ZARAFONITOU, "Fear of crime in Contemporary Greece: Research evidence", *Criminology*, Special Issue "Fear of Crime: A Comparative Approach in the European Context", October 2011, σ. 50-63.

14. Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Σ, *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, δ' έκδ., 2004, σ. 266 επ.

15. D. GARLAND, *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001.

για την ουσιαστική καταπολέμηση της ανασφάλειας καθώς, σε τελευταία ανάλυση, με την επίκληση της εξυπηρετούνται άλλοι στόχοι: δημαγωγικές πολιτικές εξαγγελίες, αύξηση της θεαματικότητας των Μ.Μ.Ε., μανιχαϊστικές γενικεύσεις εις βάρος ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Ο φόβος προσλαμβάνει χρήσεις εμπορικού και πολιτικού χαρακτήρα ως μέσον κερδοφορίας και πειθαρχοποίησης, καθώς στη λεγόμενη «κοινωνία της διακινδύνευσης» κάθε πολίτης αισθάνεται εκτεθειμένος σε πολλαπλούς κινδύνους ως οιονεί θύμα σε αναμονή.¹⁶

Αυτό που εν τέλει συμβαίνει είναι η μετατροπή ενός κοινωνικού προβλήματος σε αστυνομικό ζήτημα, η απουσία πολιτικών σε κατασκευή αρνητικών στερεοτύπων, η κοινωνική διαχείριση της εξαθλίωσης και του αποκλεισμού σε επέκταση της ποινικής καταστολής και διοχέτευση της κοινωνικής εχθρότητας σε «βολικούς εχθρούς», όπως ο μετανάστης και ο αιτών άσυλο πρόσφυγας.¹⁷ Τέτοιες διαδικασίες έλαβαν χωρίς αμφιβολία χώρα στην Ελλάδα κατά την πρώτη περίοδο της αιφνίδιας και απaráσκευης μετατροπής της σε χώρα υποδοχής στο πλαίσιο του φαινομένου της «νέας μετανάστευσης» προς την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η σχετική εξισορρόπηση του εκκρεμούς

Από το τέλος της δεκαετίας του '90, αυτή η εμφατική δαιμονοποίηση ιδίως της Αλβανικής εθνοτικής ομάδας, φαίνεται σταδιακά να υποχωρεί. Σ' αυτό συνέβαλαν διάφοροι παράγοντες, όπως: η συμφιλίωση της κοινής γνώμης με το δεδομένο ότι η παρουσία των μεταναστών στη χώρα αποτελεί μη αναστρέψιμη πραγματικότητα που απαιτεί μάλλον αποτελεσματική διαχείριση παρά τυφλή και ανέξοδη καταστολή. Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες για την ομαλοποίηση του νομικού καθεστώτος σημαντικού αριθμού αντικοινωνικών μεταναστών, όπως τα Π.Δ. 358/1997 και 359/1997 και οι νέοι Νόμοι για τους Αλλοδαπούς 2910/2001, 3386/2005, 3536/2007. Τα μέσα ενημέρωσης αναφέρονται πολύ πιο νηφάλια στα προβλήματα που συνδέονται με την παρουσία των μεταναστών και προβάλλουν θετικές όψεις της παρουσίας και δραστηριότητας τους, όπως η συμβολή τους για την επιτυχή διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004. Τονίζεται η σημαντική συνεισφορά τους στο πεδίο της κατανάλωσης και αποταμίευσης προς όφελος της εθνικής οικονομίας. Αποτιμάται θετικά η διαμόρφωση μίας δεύτερης γενιάς μεταναστών που δημιουργούν ουσιαστικούς δεσμούς με τη χώρα, και οι θετικές επιδόσεις πολλών από αυτούς στο σχολείο και τον αθλητισμό.

Παρά το γεγονός ότι τα αρνητικά στερεότυπα παρέμειναν ισχυρά, αποδυναμώνεται σημαντικά η εχθρότητα και η πρόσληψη συλλήβδην των Αλβανών ως «επικίνδυνης

16. U. BECK, *Risk Society. Towards a New Modernity*, London: Sage, 1992.

17. Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, *Το Χρονολόγιο ενός Εγκληματολόγου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 54 επ.

κοινωνικής ομάδας». Η ελληνική κοινωνία, καθ' όλο το πρώτο μισό της δεκαετίας 2000, αρχίζει να διαλέγεται πολύ πιο νηφάλια σχετικά με τα υπαρκτά προβλήματα της συνύπαρξης με διάφορες εθνοτικές μεταναστευτικές ομάδες, αναζητώντας κυρίως αποτελεσματικές λύσεις μεταναστευτικής πολιτικής. Τα Μ.Μ.Ε. αποκλιμακώνουν σημαντικά τον όγκο και τον τόνο των αναφορών στην έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας στη χώρα, και ιδίως περιορίζουν την απόδοση της κύριας ευθύνης στην παρουσία των μεταναστών.

Η σπειροειδής αλληλεπίδραση των παραμέτρων που οδήγησαν στον κοινωνικό πανικό (υπαρκτά προβλήματα, ρόλος των Μ.Μ.Ε., δημόσιος λόγος, θεσμικές πρωτοβουλίες) κινήθηκε πλέον προς την αντίθετη κατεύθυνση. Δηλαδή, τον κατευνασμό της άμετρης κοινωνικής ανησυχίας και τον μετριασμό της έντονης φοβίας απλώς και μόνο εξαιτίας της παρουσίας των μεταναστών στη χώρα και τους υποτιθέμενους κινδύνους που αυτό συνεπάγεται.

Αυτός ο σχετικός εξορθολογισμός όμως δεν συνεπάγεται ότι υποχώρησε ιδιαίτερα η αίσθηση εγκληματοφοβίας και ανασφάλειας που εξακολουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα.¹⁸ Η έμφαση όμως της ανησυχίας της κοινής γνώμης κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο φαίνεται πλέον να επικεντρώνεται περισσότερο σε «νέες» για τη χώρα μορφές σοβαρής εγκληματικότητας, που συνδέονται με όψεις του οργανωμένου εγκλήματος, όπως απαγωγές για λύτρα, συμβόλαια θανάτου, συμμοριακή δράση εκβιαστών, διακίνηση προσώπων και εκμετάλλευση γυναικών (trafficking), χωρίς αυτό να αποδίδεται κυρίως ή και αποκλειστικά στους αλλοδαπούς. Η συμμετοχή βεβαίως των μεταναστών στο έγκλημα δεν παύει να τονίζεται, αλλά περισσότερο ως μέρος του γενικότερου προβλήματος της εγκληματικότητας, παρά ως η κύρια, αν όχι και αποκλειστική, αιτία της μεγάλης έξαρσης του σοβαρού εγκλήματος, όπως συνέβαινε μερικά χρόνια πριν.

Νέες μεικτές μεταναστευτικές ροές και δεύτερος κοινωνικός πανικός

Προς το τέλος όμως της ίδιας πρώτης δεκαετίας του 2000, φαίνεται να λαμβάνει χώρα μία νέα έκρηξη έντονης καχυποψίας και εχθρότητας προς τους μετανάστες, καθώς η παρουσία συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων προσλαμβάνεται και πάλι ως άμεση απειλή και πηγή σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων. Αυτή τη φορά στοχοποιούνται κυρίως οι μετανάστες και αιτούντες άσυλο που προέρχονται από χώρες της Ασίας (ιδίως Ιράν, Ιράκ, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Αφγανιστάν) και της Αφρικής (ιδίως Σομαλία, Σουδάν και Νιγηρία), οι οποίοι επιχειρούν να εισέλθουν και να παραμείνουν αντικοινωνικά

18. Χ. ΖΑΡΑΦΩΝΙΤΟΥ, «Ο φόβος του εγκλήματος: Ένα ελληνικό παράδοξο», *Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία*, τχ. 1, 2009, σ. 9 επ.

στη χώρα (ή να διαφύγουν σε άλλη χώρα της Ευρώπης) με αυξανόμενους ρυθμούς και αριθμούς ήδη από το 2006 και εφεξής.¹⁹ Με τον τρόπο αυτό, γι' άλλη μία φορά, παρατηρούνται μεγάλες συγκεντρώσεις νεοφερμένων, στη συντριπτική τους πλειοψηφία αντικανονικών μεταναστών, χωρίς προηγούμενα δίκτυα υποδοχής, συχνά χωρίς στέγη και εργασία, με υψηλή θεατότητα σε δημόσιους χώρους ιδίως του κέντρου της πρωτεύουσας, όπου ήδη η παρουσία των παλαιότερων μεταναστών ήταν έντονη και εμφανής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο κοινωνικός πανικός που ακολούθησε συνδέεται επιπλέον και με την «πολιτισμική» παράμετρο της προέλευσης των νεοφερμένων μεταναστών και αιτούντων άσυλο ιδίως από μουσουλμανικές χώρες, πράγμα που φαίνεται αυτή τη φορά να προσιδιάζει εννοιολογικά περισσότερο στην πρόσληψη ενός κλασικού «ηθικού πανικού». Το φαινόμενο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «Ισλαμοφοβία», όχι με την έννοια του βίαιου «ριζοσπαστικού φονταμενταλισμού» που ανησυχεί τους πληθυσμούς στη βόρεια Ευρώπη,²⁰ αλλά λόγω πραγματικών ή υποτιθέμενων «ιδιαιτεροτήτων» ως προς τις θρησκευτικές, κοινωνικές και ενδυματολογικές συνήθειες και κώδικες, που ξενίζουν τους ντόπιους και αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη δυσπιστία και καχυποψία.

Αυτός ο νέος κοινωνικός ηθικός πανικός, που εκδηλώνεται με ένταση από το 2008 και βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, έχει κοινά χαρακτηριστικά αλλά και σημαντικές διαφορές από την πρώτη εκδήλωση του φαινομένου στις αρχές της δεκαετίας του '90, που περιγράψαμε παραπάνω. Οι παράμετροι της αρνητικής σπειροειδούς κοινωνικής διαντίδρασης κατά τη νέα εκδήλωση του φαινομένου, έχουν ως εξής:²¹

- Όπως παλιότερα οι Αλβανοί και άλλοι Βαλκάνιοι, οι νεοφερμένοι μετανάστες επέβαλαν την παρουσία τους χωρίς νόμιμο ή άλλο δικαίωμα, μάλιστα σε συνθήκες οικονομικής ύφεσης που στη συνέχεια εξελίχθηκε σε πολύπλευρη οικονομικο-κοινωνική κρίση.
- Η μαζική και αυξανόμενη παρουσία άστεγων, άνεργων και εξαθλιωμένων ατόμων και οικογενειών σε δημόσιους χώρους προκάλεσε εικόνα έντονης αταξίας, δυσφορία και αύξουσα ανησυχία στην κοινή γνώμη.
- Ιδιαίτερη ανησυχία δημιούργησε η πεποίθηση ότι απειλείται η δημόσια υγεία και η πιθανότητα μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών. Ακολούθησε το έντονο αίσημα ανασφάλειας που συνδέθηκε αποκλειστικά με την εγκληματική δράση των μεταναστών, καθώς πράγματι υπήρξε εκ μέρους τους εκτεταμένη μικρο-εγ-

19. Βλ. ενδεικτικά αριθμό συλληφθέντων για παράνομη είσοδο και παραμονή (Αστυνομία- Λιμενικό): Έτος: 2005, συλλήψεις 66.351, 2006: 95.239, 2007: 112.364, 2008: 146.337. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.

20. D. BIGO, "Security and Immigration: Towards a governmentality of unease", *Alternatives/Culture and Conflict*, Vol. 27, 2002.

21. ΚΑΡΥΔΗΣ, ό.π., υποσημ. 10, σ. 145 επ.

κληματικότητα επιβίωσης. Σ' αυτό συνέβαλαν επίσης κάποια στατιστικά ασήμαντα αλλά ακραία εγκληματικά περιστατικά με ασύμμετρη χρήση βίας από μετανάστες δράστες, που έλαβαν ευρύτατη δημοσιότητα και πυροδότησαν την κοινωνική αντίδραση και εχθρότητα.

- Η φυλετική-πολιτισμική διάσταση της εχθρικής πρόσληψης κυριαρχεί, καθώς αποτελεί γενικευμένη πεποίθηση ότι οι μουσουλμάνοι ούτε μπορούν ούτε θέλουν να ενσωματωθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία. Άλλωστε, η είσοδος τους κυρίως από την Τουρκία τροφοδότησε ακόμη και σενάρια συνωμοσίας για επιχείρηση «μουσουλμανικού εποικισμού» του ελληνικού χώρου, ιδίως παραμεθόριων νησιών.
- Ανάδειξη και διάχυση του ξενοφοβικού λόγου, ακόμη και υπό την «φιλόανθρωπη» εκδοχή του. Γενικευμένη και αδιάκριτη ταύτιση των μεταναστών με την απειλή μετάδοσης ασθενειών, την υπονόμηση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, το σοβαρό έγκλημα και την τρομοκρατία.
- Πολιτική εκμετάλλευση από ακραία μορφώματα με χαρακτηριστικά ακραίας ξενοφοβικής και μισαλλόδοξης ρητορικής αλλά και πρακτικών ρατσιστικής βίας που επιδιώκει τη συναίνεση τμήματος του πληθυσμού έναντι ενός «βολικού εχθρού» με συγκεκριμένα φυλετικά χαρακτηριστικά.
- Ανάδραση στη συλλογική κοινωνική συνείδηση, όπου επιχειρείται η εμπέδωση μίας αντίληψης ότι «αυτοί τουλάχιστον οι μετανάστες» δεν έχουν θέση στη χώρα και μόνη λύση αποτελεί η υπεραστυνόμευση και η τυφλή καταστολή, ή ακόμη και η ανοχή στην εξωθεσμική βία.

Στην περίπτωση αυτών των πρόσφατων μεικτών ροών και την πολιτική και κοινωνική τους πρόσληψη από τον ντόπιο πληθυσμό, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η επιτυχής επισήμανση ότι:

Οι σύγχρονες μεταναστεύσεις βρίσκουν πιθανώς την πιο αποτελεσματική περιγραφή τους αν τις θεωρήσουμε υπό το πρίσμα της πολιτικής κατηγορίας του *πλεονάσματος*. Αυτού του πλεονάσματος ανδρών και γυναικών που υπερβαίνουν σύνορα και γεωγραφίες [...] και ενεργώντας κατ' αυτό τον τρόπο φέρουν στο ακραίο του όριο αυτό που ο Abdel Malek Sayad είχε αναφερθεί ως *la pensee d'etat*, σύμφωνα με το οποίο η μετανάστευση εκπροσωπεί ένα αδύνατο στη σύλληψη του αντικείμενο, μια πρόκληση της λογικής για το εθνικό κράτος και την τάξη του.²²

22. S. PALIDDA (collaboration F. RAHOLA), "The change and practices of migrations government", in: WP2, *European Liberty and Security: Security Issues, Social Cohesion and Institutional Development of the European Union*, European Commission, March 2005, σ. 1.

Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται μία εν πολλοίς καλλιεργούμενη αυτή τη φορά «τερατική» εικόνα για τους μετανάστες, που, εκκινώντας από υπαρκτά προβλήματα καθημερινής συνύπαρξης και ανεπάρκειας των οργάνων της πολιτείας, καταλήγει να τους παρουσιάζει ως σοβαρή και καθολική κοινωνική απειλή που πρέπει με κάθε μέσον να εξαλειφθεί, ιδίως με την έντονη ενεργοποίηση των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών. Παράλληλα, διαφαίνεται μία αύξουσα ανοχή ή ακόμη και υποστήριξη από ευρύτερα στρώματα γηγενών πολιτών (αλλά ορισμένες φορές και από παλιότερους ενσωματωμένους μετανάστες της πρώτης περιόδου), ιδίως στις λαϊκές συνοικίες, σε ακραία ρατσιστικές πρακτικές, τις οποίες συστηματικά και προγραμματικά υιοθετούν και κεφαλαιοποιούν πολιτικά ακραίοι συντηρητικοί κύκλοι και νεοναζιστικές ομάδες και μορφώματα.²³

Η διάψευση από τους επίσημους δείκτες

Οι επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές όμως, παρά τα όποια μεθοδολογικά προβλήματα που ήδη σημειώσαμε και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την επεξεργασία και ερμηνεία τους, διαψεύδουν και πάλι τις στερεοτυπικά εμπειρωμένες αντιλήψεις που τροφοδοτούν τον φόβο και τη μισαλλοδοξία, σε σημείο κοινωνικής υστερίας εις βάρος των νεοφερμένων κυρίως μεταναστών και αιτούντων άσυλο.

Σύμφωνα με την Ελληνική Αστυνομία: «το περασμένο έτος 2012 καταγράφηκαν στην επικράτεια οι λιγότερες ανθρωποκτονίες, ληστείες και κλοπές-διαρρήξεις της τελευταίας τριετίας 2010-2012» (δελτίο τύπου 13/2/2013).²⁴ Άλλωστε, η εγκληματικότητα στην Ελλάδα παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT για την ποσοτική και ποιοτική εγκληματικότητα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ελλάδα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται ως «μη επικίνδυνη χώρα».²⁵ Όσον αφορά τους δράστες εγκλημάτων το έτος 2012, ανθρωποκτονίες (τετελεσμένες και απόπειρες) φέρονται ότι διέπραξαν 256 ημεδαποί έναντι 157 αλλοδαπών, ενώ βιασμούς 119 και 69 αντίστοιχα. Στις κλοπές και διαρρήξεις καταγράφονται 9.545 γνωστοί ημεδαποί δράστες έναντι 7.184 αλλοδαπών. Στις ληστείες, η διαφορά μειώνεται (1.293 ημεδαποί δράστες έναντι 1094 αλλοδαπών), αλλά

23. Β. ΚΑΡΥΔΗΣ, «Εγκληματικά στερεότυπα και «κοινωνικοί πανικοί». Μετανάστες στην Ελλάδα», στο: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, *Ξένοι Μετανάστες στην Ελλάδα. Πληγή ή Πρόσδος; Επισημονικό Συμπόσιο (10 και 11 Δεκεμβρίου 2010)*, 2014, σ. 87-102. ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, *Ειδική Έκθεση: Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπιση του*, 2013. Διαθέσιμο διαδικτυακά: www.synigoros.gr/?i=stp.el.links

24. <http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo...content&lang=..&perform=view&id=24766&Itemid=1058&lang=>

25. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/crime/data/database>

στο έγκλημα αυτό έχει μεγάλη σημασία ο αρχικός νομικός χαρακτηρισμός από την Αστυνομία.²⁶

Κατά συνέπεια, η θεωρούμενη μεγάλη έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, που μάλιστα αποδίδεται σχεδόν αποκλειστικά σε εθνοτικές ομάδες μεταναστών με συγκεκριμένα εθνοφυλετικά χαρακτηριστικά, έχει μικρή σχέση με την πραγματικότητα του εγκλήματος στη χώρα. Φαίνεται ότι η επιδίωξη της ασφάλειας, όταν μάλιστα προσλαμβάνει χαρακτηριστικά κοινωνικού πανικού, συμβάλλει σημαντικά σε διαδικασίες μετάλλαξης της φιλοσοφικής δομής του ιστορικά γνωστού ευρωπαϊκού νομικού και πολιτικού πολιτισμού. Σύμφωνα με μία προσφυή διατύπωση εν είδει λογοπαιγνίου, αναδύεται πλέον στην Ευρώπη ένα κράτος εχθροπραξιών (warfare state) που παίρνει σταδιακά τη θέση του κράτους πρόνοιας (welfare state), καλλιεργώντας συστηματικά τις λογικές του φόβου και του κατασταλτικού ελέγχου.²⁷

Υπαρκτά προβληματικά υπομόχλια και αντεγκληματική πολιτική

Παρά ταύτα όμως, δεν πρέπει να μας διαφεύγει η αυξημένη συμμετοχή μεταναστών τουλάχιστον σε κάποιες κατηγορίες βίαιης και κτητικής εγκληματικότητας «του δρόμου». Πράγμα που απαιτεί εξειδικευμένη έρευνα πεδίου για την αναζήτηση των αιτίων²⁸ στην άνιση κοινωνική δομή και τις μορφές πολιτισμικής προσαρμογής, ιδίως της δεύτερης γενιάς.²⁹ Επίσης, προκύπτει η ανάγκη για τη σοβαρή μελέτη και ανάδειξη των αρνητικών συνεπειών που επιφέρει η επιλεκτικότητα του ποινικού συστήματος,³⁰ αλλά και η αρνητική αλληλεπίδραση των μελών των μεταναστευτικών κοινοτήτων με τους μηχανισμούς του άτυπου και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.³¹

Κατά συνέπεια, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι το εγκληματικό φαινόμενο, ιδίως

26. Σημειώνουμε για παράδειγμα ότι οι αλλοδαποί υπερτερούν στις «ληστείες» κινητών τηλεφώνων-μικροποσών (301 αλλοδαποί δράστες έναντι 267 ημεδαπών).

27. L. WAQUANT, *Οι Φυλακές της Μιζέρις*, μτφ. Κ. Διαμαντάκου, Αθήνα: Πατάκης, 2001.

28. Δεν θεωρούμε άξιες ιδιαίτερης μνείας θεωρίες που άμεσα ή έμμεσα συνδέουν τη φυλή με το έγκλημα, το οποίο αποδίδουν σε γενετικούς-βιολογικούς ή βιοκοινωνικούς λόγους. Βλ. MARSHALL, *ό.π.*, *υποσημ.* 5, σ. 26 επ.

29. R. BERGALLI R and C. SUMNER (eds), *Social Control and Political Order. European perspectives at the end of the century*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997. J. YOUNG, *The Exclusive Society: Social exclusion, crime and difference in late modernity*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1999.

30. GARLAND, *ό.π.*, *υποσημ.* 15. Ε. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.

31. R. VAN SWAANINGEN, *Critical Criminology. Visions from Europe*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997. J. PRATT, D. BROWN, S. HALLSWORTH and W. MORRISON (eds), *The New Punitiveness*, Cullompton: Willan Publishing, 2005.

η αυξανόμενη σε έκταση και ένταση βίαιη εγκληματικότητα που κατ' εξοχήν προκαλεί έντονα φοβικά σύνδρομα, δεν συνιστά απλώς ένα βολικό εξουσιαστικό μύθο που εδράζεται σε κάποια επινοημένη στερεοτυπική κοινωνική κατασκευή, αλλά έχει αναφορά και στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Jock Young:

Το ίδιο το έγκλημα δεν απομονώνεται από την κοινωνική αντίδραση σαν να ήταν κάποια ανεξάρτητη οντότητα. Πράγματι η σχέση μεταξύ ηθικού πανικού και του πραγματικού προβλήματος εγκληματικότητας είναι το κλειδί για τη χρησιμοποίηση του ηθικού πανικού ώστε να διατηρηθεί η ηγεμονία [των ισχυρών].³²

Οφείλουμε επίσης να συνεκτιμήσουμε και να κατανοήσουμε τις μεγάλες αλλαγές που έχει ήδη επιφέρει η λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση» στις νέες μορφές που έχει λάβει το διεθνικό έγκλημα, το οποίο αξιοποιεί απολύτως το μεταναστευτικό φαινόμενο και το ανθρώπινο δυναμικό του για να επεκτείνει τη δράση του και να μεγιστοποιήσει τα κέρδη.³³ Τα παράνομα δίκτυα διακίνησης ανθρώπων είτε ως φθηνή «μαύρη» εργασία είτε ως πορνεία, τα μαύρα δίκτυα εισαγωγής και διακίνησης ναρκωτικών, όπλων και άλλων παράνομων αγαθών που στελεχώνονται με μετανάστες χωρίς άλλη επιλογή επιβίωσης ή και υπό καθεστώς εκβιασμού, η αξιοποίηση της ευάλωτης θέσης των αντικανονικών μεταναστών και αιτούντων άσυλο για κάθε είδους παράνομη εκμετάλλευση, αποτελούν το νέο σύνθετο σκηνικό του διεθνούς εγκλήματος, στο οποίο ενεργοποιείται πλέον ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός «διεθνών επαγγελματιών εγκληματιών», ντόπιων και μεταναστών. Η δράση τους αντικειμενικά διευκολύνεται από την ελεύθερη μετακίνηση κεφαλαίων και την ανάπτυξη της τεχνολογίας, τη δημιουργία υπερεθνικών συλλογικοτήτων και το άνοιγμα των εθνικών συνόρων, τη μαζική μετακίνηση των ανθρώπων από ανάγκη ή προς αναζήτηση ευκαιριών, τις εύθραυστες πολιτικές ισορροπίες και την οικονομική και κοινωνικοπολιτική κρίση σε διεθνές επίπεδο. Πράγμα που επηρεάζει άμεσα και αποφασιστικά την κοινωνική πραγματικότητα, και κατ' εξοχήν τις μεταναστευτικές ροές και τη σχέση τους με το εγκληματικό φαινόμενο στο τοπικό επίπεδο κάθε χώρας.

III. Επισημάνσεις

Η ελληνική εμπειρία της εκδήλωσης κοινωνικών ηθικών πανικών προσφέρεται για τη διατύπωση κάποιων παρατηρήσεων που συμβάλλουν στην εννοιολογική αποσαφήνιση ιδίως του όρου «ηθικός πανικός», καθώς αποτελεί συχνά πεδίο συγχύσεων, παραναγνώσεων και πρόχειρης τεκμηρίωσης. Συγκεκριμένα:

32. J. YOUNG, "Breaking Windows: Situating the New Criminology", στο: P. WALTON and J. YOUNG (eds), *The New Criminology Revisited*, Great Britain and USA: MacMillan Press, 1998, σ. 29.

33. Χ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Παγκοσμιοποίηση του Εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία)*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003.

- Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η εκδήλωση του φαινομένου στην ελληνική κοινωνία δύο φορές κατά την τελευταία εικοσαετία, την πρώτη υπό τη μορφή της «Αλβανοφοβίας» και τη δεύτερη ως «Ισλαμοφοβία», παρουσιάζει ομοιότητες αλλά και διαφορές. Ο κοινός παρονομαστής είναι η μαζική, αιφνίδια και αντικανονική είσοδος και παραμονή στη χώρα εθνοτικών ομάδων, των οποίων οι κακές συνθήκες διαβίωσης και η υψηλή θεατότητα στους δημόσιους χώρους προκαλεί με δυσανάλογο τρόπο έντονα αισθήματα ανησυχίας και κοινωνικής απόρριψης. Από την άλλη πλευρά, είναι σαφή τα διαφορετικά κοινωνικά και εθνοφυλετικά χαρακτηριστικά των ομάδων που σε κάθε μία περίπτωση στοχοποιούνται. Επίσης, διαφέρουν σημαντικά οι «πυροκροτητές» της κοινωνικής αντίδρασης, καθώς στην περίπτωση των Αλβανών τονίζεται ιδιαίτερα η «εγκληματογόνος» δράση τους στο πεδίο της σοβαρής και οργανωμένης εγκληματικότητας, ενώ για τους προερχόμενους ιδίως από την Ασία μετανάστες και αιτούντες άσυλο προεξάρχουν, κατά την πρώτη τουλάχιστον φάση, οι έντονες ανησυχίες για τη δημόσια υγεία. Επίσης, για τους τελευταίους, το πολιτισμικό στοιχείο της ισλαμικής θρησκείας αναδεικνύεται σε κρίσιμο υπομόχλιο της εις βάρος τους δυσανάλογης κοινωνικής αντίδρασης και ξενοφοβίας. Οι δύο εκδηλώσεις του φαινομένου διαφέρουν επίσης ως προς τη σύνθεση των νεοφερμένων, καθώς στην πιο πρόσφατη δεύτερη περίπτωση η παρουσία ολόκληρων οικογενειών αλλά και ασυνόδευτων ανηλίκων είναι σημαντική. Επίσης, πολλοί από αυτούς προέρχονται από χώρες που σε κάθε περίπτωση δεν μπορούν να επιστραφούν, κυρίως λόγω των ανώμαλων συνθηκών που επικρατούν στις χώρες προέλευσης αλλά και για άλλους λόγους, όπως η απροθυμία προξενικών αρχών να συνεργαστούν με την ελληνική διοίκηση, η μη συμμόρφωση γειτονικών χωρών σε συμφωνίες επανεισδοχής ή και ανυπαρξία τέτοιων συμφωνιών, οι σοβαρές δυσλειτουργίες του συστήματος ασύλου στην Ελλάδα, κ.ά. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης διαφοροποιήθηκε σημαντικά ως προς την αναπαράσταση του φαινομένου κατά τις δύο εκδηλώσεις του, καθώς φαίνεται ότι, στην περίπτωση των Αλβανών και άλλων Βαλκάνιων, πρωτοστάτησαν ως προς την έξαρση της «εγκληματοφοβίας», ενώ στη δεύτερη περίπτωση σε μεγάλο βαθμό ακολούθησαν την ασύμμετρη κοινωνική αντίδραση που η παρουσία των νεοφερμένων προκάλεσε στην κοινή γνώμη. Τέλος, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η επίδραση της προιούσας πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής κρίσης για τα στοιχεία που συνέβαλαν στην «Ισλαμοφοβία» από τα τέλη της δεκαετίας του 2010, όπως και η συστηματική ρητορική μίσους και μισαλλοδοξίας που προγραμματικά καλλιέργησαν ορισμένοι πολιτικοί χώροι και κύκλοι.
- Στην περίπτωση της Ελλάδας, ιδίως για την περίπτωση της «Αλβανοφοβίας» κατά

τη δεκαετία του 1990, φαίνεται να αρμόζει περισσότερο ο πιο περιγραφικός όρος «κοινωνικός πανικός» παρά ο ρευστού περιεχομένου όρος «ηθικός πανικός» που εμπεριέχει στοιχεία κοινωνικής μνησικακίας ή απωθημένα αισθήματα έλξης των μελών της «φρόνιμης κοινωνίας» προς τις αξίες και τον τρόπο ζωής της παραβατικής ομάδας που κάθε φορά στοχοποιείται. Ενδεχομένως, στοιχεία «ηθικής αγανάκτησης» ή και «αποτροπιασμού» λόγω απειλών προς την ηθική συνεκτικότητα της κοινότητας μπορούν να εντοπιστούν στην ένταση και έκταση της κοινωνικής αντίδρασης προς τους μουσουλμάνους νεοφερμένους μετανάστες και αιτούντες άσυλο καθώς η κυρίαρχη κοινωνική πρόσληψη θεωρεί την πλειοψηφία τους απρόθυμη να ενσωματωθεί με ομαλό τρόπο στην ελληνική κοινωνία, σύμφωνα με τους στερεοτυπικούς κώδικες και αξίες που επικρατούν.

– Είναι φανερό ότι το φαινόμενο του κοινωνικού ή και του ηθικού πανικού δεν αποτελεί απλώς μια επισημασμένη κοινωνική κατασκευή που επιβάλλουν ιδίως τα Μ.Μ.Ε., αλλά συγκροτείται στη βάση υπαρκτών προβληματικών καταστάσεων στο κοινωνικό πεδίο, που βεβαίως επιλέγονται για να διογκωθούν οι πραγματικές τους διαστάσεις. Όπως παρατηρεί ο Young:

Η έννοια της δυσαναλογίας αποτελεί ένα είδος παράδοξου [...] Δυσανάλογη είναι η αντίδραση στην άμεση εκδήλωση του περιστατικού. Είναι ανάλογη προς την ανησυχία, όχι προς το συγκεκριμένο περιστατικό. Στην επιφάνεια των πραγμάτων αποτελεί ένα λογικό λάθος, αλλά στο πιο βαθύ επίπεδο δεν είναι λάθος στο συναίσθημα.³⁴

Ο ίδιος ο Cohen τονίζει στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του εμβληματικού του βιβλίου ότι: «Επηρεασμένος από τη θεωρία της ετικέτας, ήθελα να μελετήσω την αντίδραση. Τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα περνούσαν φευγαλέα από την οθόνη. Τώρα [...] θέλω να συγκεντρωθώ περισσότερο στη δράση».³⁵

Πράγματι, η κοινωνική δράση, οι επιλογές των δρώντων υποκειμένων και οι υπαρκτοί συσχετισμοί στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο αποτελούν τις παραμέτρους που καθορίζουν τα στοιχεία των κοινωνικών πανικών, τα χαρακτηριστικά των ομάδων που στοχοποιούνται κάθε φορά, τις σκοπιμότητες που υποδαυλίζουν την κοινωνική ένταση, τις δυνατότητες που έχουν οι ευάλωτες ομάδες να προβάλουν τα δικά τους επιχειρήματα και να υπερασπίσουν επιτυχώς κάποια από τα δικαιώματά τους. Σε τέτοιου είδους προβληματισμούς ή και αντιπαραθέσεις, δεν πρέπει να λησμονούμε την άνιση κοινωνική δομή και τις ταξικές σκοπιμότητες, ούτε όμως τις κατακτήσεις και τα εγγυητικά ζη-

34. J. YOUNG, "Moral Panic. Its Origins in Resistance, Ressentiment and the Translation of Fantasy in Reality", *British Journal of Criminology*, Vol. 49, 2009, σ. 14.

35. COHEN, ό.π., υποσημ. 8, σ. iii

τούμενα ενός δικαιοπολιτικού πολιτισμού που βασίζεται στα προτάγματα του Διαφωτισμού. Όλα είναι υπό διαρκή διαπραγμάτευση, ιδίως η εξασφάλιση κατ' αρχήν και η διεύρυνση στη συνέχεια των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, στο ρευστό και επισφαλές περιβάλλον της κατακερματισμένης και αντιφατικής κοινωνικής πραγματικότητας στην ύστερη νεωτερικότητα.